

МЕТАДИСКУРС: ПОНЯТІЙНЕ ПОЛЕ ЛІНГВІСТИЧНОГО ТЕРМІНА

Характеризується розвиток терміна метадискурс, визначаються його понятійні межі як лінгвістичного терміна, а також зв'язок з іншими термінами.

This article deals with characterization of the development of the term of metadiscourse, identification of its comprehension field as a linguistic term, and its connection with other terms.

Ідея про метадискурс валоризується в колі актуальної в сучасній лінгвістиці проблематики про експлікаційні та імплікаційні представлення і виміри мовця, суб'єкта мовлення і суб'єкта свідомості. "Олюднений простір" текстових репрезентацій відкриває нові можливості і перспективи для локалізації і панорамного простеження „відбитків суб'єктивного” у процесі продукування тексту/текстів чи існуванні його/ їх як викінченого результату. Термін "мета дискурс" ґрунтується на наукових засадах протиставлення суб'єктивного об'єктивному плану повідомлення (висловлення), визначення позиції мовця щодо висловлюваного ним пропозитивного змісту, що загалом увиразнює природу і сутність мовлення на протигагу мові.

Метою цієї статті є простежити розвиток терміна метадискурс у сучасному наукознавстві і визначити його понятійні межі як лінгвістичного, дотичність до інших термінів.

Сутність метадискурсу як лінгвістичного терміна має прецедентність у фундаментальному для наукової філології визначенні двоголосся чи багатоголосся, поліфонії М. Бахтіним: „діалогічні відношення можливі і до свого власного висловлення в цілому, до окремих його частин і до окремого слова в ньому, якщо ми якимось відділяємо себе від них, говоримо із внутрішнім застереженням, займаємо дистанцію щодо них, ніби обмежуємо і роздвоюємо своє авторство”¹.

Ідея двоголосся М. Бахтіна є ключем до розуміння цілісності його філологічної концепції і об'єднаною основою для плюралістичних і всебічних препарувань мовленнєвих сфер, що деталізується в конкретних напрямках дослідження зокрема як: акцентування діалогічних відношень у монологічному тексті (пор. наведену вище цитату), розрізнення іпостасей автора і героя в текстовій репрезентації і ширше – в естетичній діяльності автора².

Принагідно додамо, що поліфонічність виявляється універсальним і самодостатнім принципом для вибудовування нових динамічних відношень як комплексу своєрідних переплетінь і конкретного нюансування виявів взаємопов'язаних сфер людського життя, руху від опозитивної динамічної рівноваги до превалювання одного з протипоставлених виявів. Так, "динамічна" поліфонія М. Бахтіна об'ємно простежується ним в історико-культурній реконструкції співвідношень офіційної і народної культур, книжної і народної мов, "мов-свідомостей", книжності і сміхової народної культури на межі середньовіччя і Ренесансу³.

Загалом відзначимо, що, як і в Бахтінському сферорозділенні автора та героя в словесній творчості, в основу аналізу будь-якого мовленнєвого утворення (процесу чи результату) закладено принцип гетерогенності, що есплікується в різних протиставленнях: "я" – "інший", "зовнішнє тіло" – "внутрішнє тіло"⁴. У цьому разі суб'єктивність трактується як "внутрішнє тіло" у процесі творення тесту чи його викінченості, віддзеркалює авторську свідомість, що є "свідомістю свідомості"⁵, на противагу "зовнішньому тілу", яке репрезентує об'єктивну дійсність. Певна річ, у цьому конкретному випадку нюансування особливостей автора і героя у процесі естетичної діяльності розглядається переважно крізь призму особливостей художньої творчості, проте інваріантні висновки М. Бахтіна про переплетення в тексті різнорідних, об'єктивних і суб'єктивних, елементів має пряму дотичність як до присутнісного аналізу загальної природи мовленнєвих репрезентацій, так і до метадискурсивної теорії зокрема.

Метафоричне порівняння висловлення про висловлення, або метатексту, із нитками, які "можуть зшивати текст про предмет у тісно спаяне ціле, високого ступеня зв'язності"⁶, відзначає функціональну специфікацію таких елементів у структурі тексту, а втім – й іншу їх природу. За дослідницькою логікою, "хоч аргументом на користь існування двотексту, який складається з висловлення про предмет і висловлення про висловлення, може бути розкриття зв'язків між реченнями, між окремими фрагментами, за своєю природою двотекст не може бути текстом зв'язним: у процесі складання семантичного запису не тільки можна, але і потрібно розділити ці гетерогенні компоненти"⁷.

У цьому разі загальна природа гетерогенності мовлення висвітлена з різних позицій, уточнена в різних площинах – як процес і результат текстової маніфестації самого мовця і до того ж як коментування мовлення слухачем, із позицій лише продукування тексту, а також його продукування і сприйняття.

Отже, висловлення про предмет і про висловлення творить, на думку А. Вежбицької, "двотекст" не лише крізь призму пропозитивного та оцінного складників мовленнєвих реалізацій, але також як адресата, так і адресанта. До сказаного додамо, що з погляду абстрактних адресата й адресанта текст і насправді вдало параметризується термінопозначенням "двотекст", хоча в тому разі, коли йдеться про інтерпретативну множинність реципієнтів, то "дво-" трансформується у "політекст".

У цьому розумінні визначення "двотексту" правомірне лише за певних визначених умов і правил спілкування, а тому навряд чи в усіх випадках може повністю синонімізуватися з ширшим поняттям "метатекст у тексті".

Насамперед у центрі розгляду – метатекстові показники, що визначають гетерогенність тексту, увиразнюючи суб'єктивні виміри мовленнєвого утворення на відміну від вербалізації пропозитивного змісту.

До метатекстових маркерів А. Вежбицька⁸ відносить зокрема:

- предикати мовлення (без власного граматичного додатка), що утворюють незаповнену рамку для основного висловлення (пропозиції) . Основною, елементарною формою цієї гетерогенності є модель: *Я кажу, що р.*;

- (суб'єктивна модальність) засоби, що відмежовують автора від чужого висловлення чи від окремих елементів (слів) усередині речення: *подібно, досить, швидше, майже* та ін.

- "мета-організатори", що виконують роль теми (логічного суб'єкта, топіка, підмета) висловлення: *що стосується, якщо мова йде про, з приводу*. Метатекстове введення цих елементів обмежено передусім текстами досить абстрактного, інтелектуалізованого характеру (або стилу);

- група висловів, які виступають показниками зв'язку між фрагментами висловлення і вказують на напрямок руху думки: "вбік" – *до речі, між іншим, втім*; сигнали черговості і логічної послідовності: *по-перше, насамперед, далі, наприкінці*;

- анафоричні займенники та артиклі;

- метатекстові оператори, що встановлюють еквівалентність чи квазіеквівалентність у тексті: *інакше кажучи, іншими словами, коротше кажучи, кажучи простіше, резюмую*; *наприклад, тобто, чи (тобто)*. Деякі з цих метатекстових рамок є парентетичними дієсловами Урмсона (*визнаю, є Р; підкреслюю, є Р; повторюю, є Р*);

— перформативи Остіна (*обіцяю, погоджуюсь, протестую, підтверджую*).

У "Метатексті в тексті" А. Вежбицької закладено основи широкого розуміння метатексту, що характеризується як компонент тексту, який виконує іллокутивну функцію, зв'язаний "мовленнєвими кроками Мовця щодо породження тексту"⁹; для такого "мета тексту" виявляється домінантним його ситуативно-прагматичне наповнення і значення.

Розуміння "мета тексту" прочитується у вигляді "коментаря до вибору слова"¹⁰ або навіть суджень про мову, що може бути витлумаченим як експлікований вияв метамовної свідомості¹¹.

У сучасній лінгвістиці сформувалося широке і вузьке розуміння поняття метадискурсу (інколи синонімізують із „метатекстом”).

У вузькому розумінні метадискурс розуміється як різного типу коментар до основного викладу, який характеризується виразною зміною коду (інша особа, місце, час, спосіб тощо).

У широкому розумінні метадискурс розглядається як загальна цілісність, що складається з референційного та інтерактивного метадискурсів, функціонування яких забезпечується сукупністю відповідних маркерів¹².

Функції референційного метадискурсу полягають у забезпеченні цілісності і зв'язності в процесі поєднання пропозицій, отже, від семантичної інтерпретації засобів зв'язності залежить когерентність лінійного розгортання тексту. За класифікацією К. Хіланд¹³, Цю функцію забезпечують:

— логічні зв'язки, що виражають мовно-когнітивні відношення між частинами речення (напр., але; через те, що; і);

— дискурсивні маркери, що розмежовують надфразові єдності, виконуючи прагматичну функцію (напр., отже; таким чином; гаразд);

— інтратекстуальні маркери — вказівки зв'язності частин тексту (напр., сказано вище; як було вже зазначено; про що йти-меться далі);

— евіденційність, що вказує на інтертекстуальні зв'язки;

— кодові глоси, або маркери перефразування (напр., як, тобто, іншими словами, власне).

Особливість дискурсивних маркерів полягає в тому, що вони, сигналізуючи про зв'язок із попереднім уведеним сегментом, можуть

одночасно виконувати не тільки референційну функцію, але й інтерактивну, особливо коли позначають новий крок в аргументації, зміну ролей чи інтерактивні зв'язки¹⁴.

Характерною ознакою меіадискурсу є його інтерактивна спрямованість, що визначає відповідний тип дискурсу поруч із референційним. До інтерактивного метадискурсу належать:

- маркери епістемічної модальності, що визначають ступінь впевненості автора щодо достовірності висловлюваного ним (напр., можливо, вірогідно);

- емфазі для збільшення іллокутивної сили висловлення (напр., справді, ясно, очевидно);

- іплікатори пресупозиції, що виражають ставлення до неї з погляду автора (напр., дивно, несподівано, згодний);

- показники міжособистісного зв'язку, що маркують інтерактивну сферу адресата та адресанта (напр., погляньте, ви можете бачити; звернімося до; розглянемо);

- маркери особи, що експлікують покликання на автора (я/ми, мій/наш) й інтерактивну сферу адресата та адресанта.

Як вже було зазначено щодо дискурсивних маркерів, метаодиниці часто реалізують декілька прагматичних функцій одночасно, хоча за своїм первинним значенням здатні виконувати референційну або інтерактивну функції окремо. Метадискурсивні одиниці об'єднуються за функціональним критерієм, за вживанням в усталених контекстах як своєрідний клас, що спеціалізується на виконанні прагматичних функцій зниження чи збільшення іллокутивної сили висловлення.

Виходячи з поняття трирівневої організації дискурсу (тематичний або сценарний, функціональний або інтенціональний, комунікативний або зміни комунікативних ролей), метадискурс може розглядатися за відповідними функціями: тематичною, функціональною та діалогічною. У метадискурсі також визначається ряд експліцитних формулювань, що стосуються ознак, особливостей текстопобудови, до них належать: метакомунікативні сигнали, що маркують форми текстопобудови; дискурсотвірні засоби для забезпечення розуміння, оскільки слугують для адресата у вигляді опорних орієнтирних пунктів про поділ і впорядкування висловлень; ряд метадискурсивних елементів, що функціонують як допоміжний засіб при творенні, формулюванні висловлень¹⁵.

Отже, за таким підходом метадискурс служить для уточнення побудови тексту, метадискурсивні одиниці відносяться до дискурсу, "вплетені" в нього, можуть розглядатися як засоби, що перетворюють відповідний дискурс на аргумент.

За особливостями текстобудови в дискурсивноу аналізі семантичного типу В.А. Коха¹⁶ виділяються метадискурсивні та екстрадискурсивні тексти. Якщо для метадискурсивного висловлення характерна вивідність – воно не може бути замінене текстом чи його частинами, не потребує загальновизнаності, то екстрадискурсивне висловлення не може бути отриманим із тексту, оскільки в його основу покладено загальноприйняту думку (topos).

Крім того, формування дискурсу повинно враховувати інтерактивний фактор, що виявляє авторську позицію щодо змісту і читача.

Метадискурсивний аспект дослідження мовленнєвої субстанції відображує і відображується в декількох площинах: інваріантній і варіативній. У найзагальнішому вигляді метадискурс розглядається як постійна і невід'ємна характеристика будь-якого мовленнєвого утворення, що інтерпретує пропозитивний зміст повідомлюваного у вигляді інтерпретаційного ставлення мовця до висловлюваного ним "стану справ" як уніфікаційна функція висловлення, що лише в загальних речах конститує множинність позиції суб'єкта.

З іншого погляду, метадискурс розглядається як дискретна величина, що "розсіюється" в конкретних текстових вимірах, об'єднаних загальним визначенням їх належності до певного типу дискурсу, специфіки окремо взятого тексту.

Звідси, на протизагу синтезованому охопленню різних прослідків суб'єкта, виступає його актуалізована "атомізація", що зумовлено мовним вибором, індивідуалізованою варіативністю у межах досліджуваного дискурсу.

За критеріями розгляду, орієнтованими на врахування руху до загального чи конкретного, метадискурс має паралель до різних визначень дискурсу. За конкретним уточненням суб'єктних маніфестацій розгляд дискурсу співзвучний із визначенням дискурсу М.Фуко: "дискурс ... розуміється не як розгортувальна гранціозна маніфестація суб'єкта, який мислить, пізнає і говорить про це, а як сукупність, в якій можуть визначатися розсіювання суб'єкта і, разом із тим, його перервності. Дискурс – це зовнішній простір, в якому розміщається сітка (мережа) різних місць"¹⁵.

В ізольованому вигляді це визначення виразно тяжіє до суб'єктоцентризму, що, втім, далі зазнає доповнення щодо встановленого в дискурсі „поля регулярності різних позицій суб'єктивності"¹⁶, а отже, йдеться про висвітлення різних граней того самого явища, єдність, що вибудовується з індивідуальної множинності.

Метадискурсивність попри загально декларовану "відкритість" до різних типів дискурсу передбачає не тільки класифікаторську діяльність у вигляді визначення структуризації метатекстових елементів за низкою ознак. Це поняття вищого ступеня абстракції, яке в принципі можна привіняти до якнайширшого узагальнення суб'єктних виявів.

¹Бахтин М. Проблемы поэтики Достоевского. – М., 1972. – С. 315; ²Бахтин М.М. Автор и герой в эстетической деятельности // Бахтин М.М. Эстетика словесного творчества. – М., 1986. – С. 9-191; ³Бахтин М.М. Творчество Франсуа Рабле и народная культура средневековья и Ренессанса. – М., 1990; ⁴Бахтин М.М. Автор и герой... – С. 41-42, 52; ⁵Там само. – С. 16-17; ⁶Вежбицка А. Метатекст в тексте // Новое в зарубежной лингвистике. – Вып. VIII. Лингвистика текста. – М., 1978. – С. 404; ⁷Там само. – С. 404; ⁸Там само. – С. 402-421; ⁹Шаймиев В.А. Об иллюкутивных функциях метатекста. Перечитывая А. Вежбицку...: (на м-ле лингвистических текстов) // Русистика. – СПб. – 1999. – С. 71; ¹⁰Норман Б.Ю. Грамматика говорящего. – СПб, 1994. – С. 40; ¹¹Ростова А.Н. Метатекст как форма существования метаязыкового сознания. – Томск, 2000; ¹²Hyland R. Persuasion and context: The pragmatics of academic metadiscourse // Journal of pragmatics – 1998. – Vol. 30, № 4. – P. 437–455; Brinton L.J. Pragmatic markers in English grammaticalization and discourse functions. – Berlin, New York, 1996; Fraser B. What are discourse markers? // Journal of pragmatics. – 1999. – Vol. 31. – P. 931–952; ¹³Hyland R. Persuasion and context... – P. 437–455; ¹⁴Brinton L.J. Pragmatic markers... – P. 30; ¹⁵Tiittula, L. Metadiskurs: Explizite Strukturiierungsmittel im mündlichen Diskurs. – Hamburg, 1993; ¹⁶Кох В.А. Предварительный набросок дискурсивного анализа семантического типа // Новое в зарубежной лингвистике. – Вып. VIII. Лингвистика текста. – М., 1978. – С. 163; ¹⁵Фуко М. Археология знания. – К., 1996. – С. 56; ¹⁶Там само. – С. 56.

О.І. Іліаді, канд. філол. наук

ПРАСЛОВ'ЯНСЬКИЙ ШАР В ГІДРОНІМІЇ СЕРБІЇ, ХОРВАТІЇ, БОСНІЇ, ГЕРЦЕГОВИНИ ТА ЧОРНОГОРІЇ.

Стаття продовжує розпочатий автором раніше цикл публікацій, присвячений реконструкції та етимологічній інтерпретації праслов'янського гідронімного прошарку західної підгрупи південнослов'янських мов. Відновлення архаїчних слов'янських лексем і кваліфікація їх як елементів праслов'янського словника тут ґрунтується на принципах, викладених у попередній публікації.